

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.
Coll. No. 621

Title Laghushabdendy-
Sehara

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 621 Subject : Grammar

Title : Laghuśabdendūśekhara

Author : Nāgeji Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.8" by 4.6" Extent : 47 to 64

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Begins abruptly

रामिहं क्लयोरपि प्रहृष्टैः सततं जातिपक्षे स्पष्टमेव व्यतिरिक्तं हे पिता हृदयकौचरितार्थस्य एतद्व्यक्तिविषयतपो यश्च एवनेति तौ ध्ये
स्पष्टं चेदमिहोपगच्छात्पत्रकेपदै। परिते स्थानेन सततं सत्ते सप्रसन्नं योऽस्य भाव्य कृतं दूषितं तेनैतदुक्तं हृत्ति संभव न ज्ञातु
स्तरस्येति सूत्रात्सर्वो ग्रहणं ग्रहणमप्युक्तं मरः सुवर्णं न नासिको भवतीत्यर्थी ब्रह्मवत्तुं भाव्येरेषु न नासिकया सवर्णान्
योः प्रतिषेधो वक्तव्यो न च त्रयोरेफो मरौ सवर्णान् संतीति चिन्मयमिति स्वार्थिकस्य कृतवचने इति मयदतत्र तदिति
वाक्यभेदेन केचित्प्राचुर्यरूपप्रकृतवचनाभावे विमपड र्थमत एव चित्तयैव त्वेति समानाधिकरण्यं। चिन्मात्रमिति क्वचित्को
यथाऽः मात्रवः प्रत्ययस्यात्रोपपत्त्यात्मावात्तमयूरं त्यं सकादिष्टे वा र्थमानयदेनात्र समासस्य वक्ष्यमाणत्वात् तं निपातनासति
पवादिगणककुटुम्बमिति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायः पठ्यत इति मनेनैरे- उदः स्थानं स्मादित्युत्तरस्य विपरिभाषा न मयमर्थमाह-
उदः परयो रिति अत्राद्यो घस्येति समनियतत्वेना न्यराप्ताग्रहलोवाधे का भाविनश्वासविवारयोः समागेऽपि न्यनेति तौ ध्ये
स्यासिद्धत्वादिति- त्रिपाद्यापुरन्वादिनिर्भावः हलौगमामिति सूत्रोक्तं भाव्यसमताद्याख्यायी पाठे च स्यासिद्धत्वाभावे बंधत्वं न
वक्तव्यं तैवो न्यवेत्तुं हेतुमि उपसंख्यानं अन्वोक्तो हेतुमिति भाव्यसंगच्छते- मूलतु प्राचामनु रोधेनेति परनिचेदं सूत्रं च र्थकं लो

ल० श०
६१

कलात्पनेन स स्या लोपे ३ स्थानस्य सिद्धे एति वाच्यो कलादौ प्रत्ययेनेन लोप इत्यर्थः स्थानेन ज्ञापनात् उरस्यादित्यत्र निरर्हः
मानपरिभाषयानिर्देश्यमानादेरेव स्यादित्वा न्न तेषः कय इति पंचमीत्याह कयः परस्येति पदस्येत्पत्तुर्वर्तते घोषवत इति
समनियतत्वेपि विनिगमना विरहात् स्वरूपप्रतिपादनाय च त्रितयग्रहणं कय इति पदो नादित्यपि बोध्यं न विरप समित्यादौ
ह्रस्वं न जकारेकते इति वृत्तमिति शेषः पूर्वोक्तभाष्यसंमता व्याप्योपाये च त्वस्य कत्वं प्रपत्तिद्वत्वात् तौ तु परस्येपि विरुद्धं म
त्यनेन वि शेषात् इत्याह मातं स्येति हलि सर्वे वा मित्यतो हलीत्यववर्तते हलि किं राम माशय नञ्चा चेन्न मोनु कृष्यते अपरांतस्य किं
राज न्याति पशोतीति पशु शब्दे सः शौ नपुंसकस्येति वृत्तमिति निर्दिष्टः आर्कस्य ते शत क्रमेत् ह्रस्वा इह मन इति तत् स्यः अ
नुस्वारस्यः पुरेति तु प्रवक्ष्यं के ए वयं इति एवोदः स्थोत्या हो सवर्णा ग्रहणा नुस्वतिर्येनेना सिक्के इत्यत्र तदपवर्गं असिद्धः य
पोति स्फुटार्थे देश न मित्या हो तु न दोषः शकार सवर्णा प्रसिद्धः प्रयत्नमेव नारु लोः सा वतापी भावतव्य विस्मृत स्वाराभावा
त् मोराति नेति सिद्धे इत्युक्तिर्हेन पर इत्येन दिषये प्रणम ह्यल यतीत्यादौ मो नो वातो मिति न त्वेवा ध नाधीति धे धस्व न त्पुची
दनुस्वारस्ये व स्यात् धनिर्ते चरमेत हो न मोम सिति सूत्रयोर्भाष्ये हेतु परे म परे इति बहु व्रीहिः मोनुस्वार इत्यत्रो म इत्यनुवर्तते

रात०
४६

यथा संख्या सम्पूज्या तं संख्या क्रमवैशिष्ट्ये तज्ज्ञानं पक्षेः चाप्यने स्थानमित्यत्र ख्याशब्दस्य ज्ञानार्थनपार छत्वा तमनति क्रम
यथा संख्ये च बुद्धेशः पश्चाद्भववाच्यार्थे बोधकालिकः संबंधः साम्यं संख्ये योग्यत्वा व्याख्यानाद्य एव वसम संख्यानां संबन्धो येन क्रमेण
पदज्ञानं पदादृष्टस्थितिर्वातेनैव क्रमेण वा माथ्ये बोधावयवः संबंधः संख्यामित्यर्थः फलितपाह सम संबंधीति पद्यपि स्थानाख्या
लौकिक प्रमाणात्वे सिद्धे तथापि एस्मै परानामेवोपवाया वे इत्यादौ रास्तेः सूत्रांतरस्य क्रममादाम संबंधो धर्माद्यं माद्यं तौ व
कितावित्यादौ समासतिर्देशो साहित्ये द्वंद्वविधानाद प्राप्ता क्रमान्वयबोधार्थं वैदं वंचत च पचासंख्ये भाच पवो धकवा नक
त्यनेन तत्रा माणातत संवोध इति बोधो अत्र स्वरितेनेत्यप कृष्यत इति ख्यादित्यादौ नातिप्रसंगः तत्र प्रतिपत्तिकालिकमेव
संख्यासाम्यमेतच्छास्त्रप्रवृत्त्युपयोगीति ज्ञमः तातमिति सूत्रे भाष्ये स्पष्ट एते मवला निरुत्तासि कारव विधी यमानत्वे
न सवर्णा ग्राहकत्वात् ज्ञानिग्रहणप्राप्तये वगुणा भेदकत्वे प्राप्तापि अप्रत्यय इत्यनेन निषेधाच्च एवं मपः अइत्यत्रा
पि अत एव मतोर्म स्प नात नासिको वकारः अन्यथा तद्वाना सामित्यादौ नित्यानुनयं सकाप न्यात निर्देशासंगत्यापत्ति
हेत्याहुः च यो हितोपा इति नारि न्या कोश इत्यत्र भाष्ये इह तत्सामर्थ्यादेतत्कृतादितापस्या न च त्वे ऊर्ध्वोद पं प्रथमं स्पष्टं नि के इ

ल० ३०
४८

नीयमाहुरपरांतभाजमिति प्रातिशाख्येऽपरांतभाजमिति चर्त्ता सिद्धत्वं लघ्वार्थानुवादः यदीति जश्च प्रवृत्त्याचयोऽलोभात् ॥
अत्र तु कुत्रेन जश्च प्राप्तिरस्य सिद्धत्वात् ॥ अफसरावथ सा इति माध्याह्ने होतसन्तावत्तस्यासिद्धत्वं नैवं प्रातिशाख्योऽ
परांतभाजमित्युत्सर्गः प्रहातपोरस्युत्पन्नत्वं न च पूर्वोक्तसंज्ञैरसिद्धेः सोवेत्यत्र विचारः ॥ ५ ॥ सिः सीति सप्तमो वक्ष्येयव्याख्यानास्त
हसस्येति परस्येत्युत्पन्नं मानस्यवैपक्षिकरणेन न च पात्यदावपवस्यस्येत्यर्थः घटत्सने इति ध्रुविस्यवत्त्वं लघ्वर्थे रात्युनऽस्य
चर्त्तं न च नकारो नादिति परस्येत्युत्पन्नं पंध्यावपरिणामात् इति भावः वैपक्षिकरणेनैवात्युत्पन्नं इति ॥ ५ ॥ सुत्सत्रमाध्यविरसनि
स्यपरांतस्येति अपरांतं नकारेव स्वात्प्रवृत्त्या फलितार्थं प्रदर्शयति ॥ नानेस्य परस्येत्युचितं चतुष्टयमिति वक्ष्यमाणं
कल्प्येति भावते न तु कश्चित्त्वत्त्वात् सिद्धत्वाच्च यो द्वितीयाश्रितियत्वे च स्य कुत्वेन चकार चकार चकार शकार चकार
यदपाधि केनानुस्वारविस्मृतादित्वविकल्पेनापि न कृतिः ॥ ५ ॥ मायदेस्य सनुष्टं सामानाधिकरण्येन चकार चकार चकार शकार चकार
परिणामेन इत्याह ॥ तत्तत्पदं न स्मादिति तत्र ॥ सूचयहे स्वादिति विशेषणं संवत्समवयवपरं विशेषणं तात्त्वं न ज्ञेयं परं इति
भावः ॥ ५ ॥ इति पंचमी वेलादौ तिसप्तमी वक्ष्येते दाह ॥ अच इति सप्तमीति हे शक्तत्वाच्च यो ॥ ५ ॥ मउत्तरस्याच इति तस्मिन्

४८

निस्रस्यमाध्याह्नः मतेपापदमिति किं ॥ अनितीत्याहो ॥ ५ ॥ सुत्सामादिति माध्याह्नमिति व्यत्ययकल्पने गौरवात्पात्यवपऽस्य परस्येति वै
पक्षिकरणमेवेति हे इति नेत्यत्र ॥ ५ ॥ भावो मंडुकप्रत्याजिचपदे इत्यतः पदे इत्यनुवर्त्यो जाहेः परस्य सुत्स्यर्थेन चोचः ॥
इत्येतस्याह त्वार्थं वक्ष्येति विशेषणं विशेषणं योऽस्य सप्तमं न च एव तत्ताविधिप्रवृत्त्यात्तेरलाभः स्यात् ॥ एतदर्थमेवातीति सप्तमीति
हे पाः ॥ ५ ॥ मतेपापदमित्यर्थं पस्मदे इति त्यादावेव दारणाय दे इत्यनुवर्त्तितवश्यमेवांतर्त्तं विभक्त्या दे इति न्यस्य परत्वात् ॥ ५ ॥
परत्वे चेति प्रत्ययलक्षणनिषेधस्तन्माधुके भवापेनेत्याहो स्वव्यवायेपातिनिषेधसिद्धयेतस्य पत्रोत्तरपरस्य कार्यत्वेन तत्रैव
प्रवृत्तेनेन निषेधेन सिद्धमित्येते सूत्रस्याभावात् किं त्वेकदेशेन इति हि कः ॥ इको यणचोति सौत्रेन हे शः रुप्रण इति अग्न
वसतः सूतीत्याहो प्रश्नेलवणा सविधानमिति भाष्ये उक्तं ॥ रोः पूर्वस्य यल्लक्षणं रुप्रकरणविधेयस्य स च सुत्तरत्र रोः प्रस्मादिति
वि ॥ अवमधिकारः तेनेतरसूत्रविषये वा स्य पूर्वस्ये प्रवृत्तिः न तु मउवसो रित्यात्र तत्सूत्रस्य वार्तिक्यो अत्रेति तु प्रकरणा
लवा स्य संवत्समवयवमेवोदे लोप इत्याद्यवित्यर्थं सूचयार्थं स्पष्टार्थमेव तु शब्दः परस्य नित्यरूपत्वे पूर्वस्य मत्तासिक इति विशेष्यो
तनार्थः पूर्वस्येत्यस्य वरुत्थानिनः पूर्वस्येत्यर्थो बोध्यः ॥ अनुनासिकात्पर इत्यत्रानुनासिकादित्यप्लोपेपंचमी व्याख्या

ल० प्र० ४
४

तत्र यमागमो न वयं वयं वा वयं वयं मानमा वाजस्वरीति विसर्गो लिप्रम्या यवसानस्य न सं वयो व्याख्यानात् सो वक्तव्य इति स
मः सुतीत्यादिस्त्रेत्रये स इत्युपसर्गापसमः सुतीत्यत्र सकारं प्रक्षिप्य वेत्तेः सकार एव विधेय इत्यर्थः एवं चोच्चादिरन्वा इत्याभा
वेन विसर्गाभावेन त्रिद्विधो नाम प्राप्तिरेवेति भावः स च चरे भाव्ये विसर्गस्यानेत सत्त्वविधाने तस्यैव स्फुटतया ये स्यादिति यत्र पे धा
रं जने कुर्यात्तमोरु करौ सति तौ ये प्रकृतिभावेन नोपधारं जने मते उपधारं जने मत्तुना सिका तु स्वारामु रूपे न मो न कार
मकारौ प्रकृतिभावेन हराण्ये न्यासो जितत्वातिशयात्वात् कारामात्रो वयमिति भावः अत एव भाव्ये स मा विद्यु सत्त्ववक्त
व्यामिद्युजं रुच्यप के घातु नासका घापति दीयत्वे न नोक्तान् तु लोपपक्षे एव द्वित्वेन द्विसकारस्य सिद्धत्वात् समः सुतीतिव्य
र्थेति तत्र आह त्रिसकारक मयीति स्कोरिति लोपकना स्यात् सिद्धत्वात् स न द्वित्वेन त्रिसकारस्य सिद्धिरिति तु न युक्तं लक्ष
लक्षणा स्याति न्यायात् एतेन समः सुतीत्यत्र यतिपाठे नैव पक्षे तु स्वारे सापदेन नासिकात्वर इति व्यर्थमित्यपाक्षे ननु व्यंजना
त्परस्यैकस्याते कस्यैव चारो विषयो भावो ज्ञा हातुनापि कवतामिति तत्रोच्चारणे विशेषाभावकल्पने इदं वचने व्यर्थमेव राग०
स्यादिति भावः इपवर हस्त्रे भावो केश ध्वपसंख्याने फलमा हातुस्वारवतीमिति अपि नाकस्य संयतः लक्षे लक्षणा स ४ ए

न२

कस्वेव प्रहरेण हव्यनां तरे रोति पणो मय इत्यनेन सकलैव सा स्य यनः प्रहृतौ हि सत्याप इति भावः पूर्वत्रा सिद्धत्वेन पूर्व द्वित्वस्य पूर्व प्रह
त्याजो द्वितीयस्य साधुत्वे वेधितेन दन्तारं परिक्षेप प्रहत्या योर्मध्ये पुनरन्य साधुत्वे वेधित इति त्रितस्य निर्वोर्वा ध्याः अनविचेत
त्रय गीतय इत्यस्योपसंख्या ता ह्वोर हाभ्यामित्यत्र सत्यपरत्वे वेधो व्युत्पन्नः स्व अपर इति वह ब्रौह्म कूप्य पी रति कु घो री त्र
विधेयको रित्यर्थः इदं पक्षे जितस्त्रेः प्रत्ययस्य त्यस्य प्रत्ययमित्रस्यैव धीरिति भावः अतु त्यजोतितात्वे दे प्रकृति प्रत्यय विभागा
भावारिति भावः इति भावः सत्त्वात् इदं मत्तुनापि कपक्षे ननु स्वारपक्षे तु कु घो रित्यस्यैव प्राप्तिः अतस्वारव्यवधाने नोदपक्ष
त्वाभावात् पुं स्वर मिक्षेप हराण्योना सपद्या या इत्येः अत्रापेक्षारमिति भावः नरु विप्रणानि विस्मये प्रथमा नृन्ये रजिति ति
हितो यो जातु करणः स्यात् तौ त्रोलकुनलोपक सो त्रत्वा न एवं कानित्यत्रापि त्वा हि सर्ग इति शरीरे हस्ति स्त्रे त्रुत्तर इव कु
श्वेनेति भावः येननेति यिनना प्राप्ते यो विधिरं भजे सत स्य वा धे क इति न्यायेनैवार्थः येननेत्यादिर्मा कर्तृका वस्य प्राप्ता क्रिये
न अयस्य प्रकृतार्थस्यैव बोधकत्वात् प्राप्ते इति भावे क्तसद प्राप्ति योपविषये चारिता ध्ये हि वा ध कत्वे वी जात इति शब्द
वो इति सूत्रे भावो पक्षे वा इत्येतद लादिः शेष स्य वा ध कं न व विषय भेदे क यथो ध कत्वे इदं तावदये प्रथम्यः यति नो

ल० श०

५०

किमिह स्यात्तदभादिः शेषेनात्राप्रेतस्मिन्नाहं हि दंतदाधकं भविष्यतीति अत्राहं हि तीपस्येति सूत्रे भाष्येऽपि सूत्रमेतत्प्र
मुशयेरिति न चास्य विसर्गस्य कपोदुवीयेकं चास्येतौ स्यातां खरवसानयोरेति विहितं स्यात् एतयोरेति दत्त्वात् सत्वमेव स्या
दिति वाच्यं शरीरेऽति सूत्रे कु घोस्तित्रा उवते शरीरयोः कृषी ५ कः ५ यणोरपवादो विसर्गस्याविसर्ग इति वाक्यं भेदेन व्याख्या
नेनाहं वास्य च चेहं भाष्ये वात्रिकेका न ग्रहा श मम कर्तुमिति हयदेमि एवं सम ग्रहा म पित्र कृ श कयु म ग्रहा ताव
श कमे वा न सि प ते इहा परत्वेन वत्वा यत्रेः ए सिगा इति गरी कृत सत्व वत्वा नो मेवोपा दिति भावः कः ५ यणोरपवा
द इति तद्विहितविसर्गस्यापीत्यापि बोध्यं कास्का भित्तो सा यां हित्व संहितायां संहिता च स्यात्सि का धे मात्रे काल व्यापये नो धारं
गो न तो धि को ध मात्रे काले नो धारो एतद्विहितो कर्तुं व्याहृतं ये इदं न ह धि क ~~काल व्यापये नो धारं~~ काल व्यापये नो
साधुत्वेनापि बोध्यते इति वृद्धा इति ते वा शास्त्रविषयतेनेति भावः ये च इत्यकार उच्यते अर्थे नो धि न मित्यत्र तु कुड् स्व
स्य पिता न्यतीह स्व स्य पितु गतिवर्तते न सेवनीति स्व शब्देऽप्यहं धातोः के स्व शब्दे निमित्तं हः एवं न त्रु वी धारयते इत्युच्यते
शब्द इति पदे तत्त्व बोध्यं स्य च चेहं मम भिष्यतो आऽमा आऽसा हवर्षा नाऽ च्यमेव दीर्घस्यापि निधे स्य माणा ज्ञापका

राम०

५०

ग्या ५

धारणा नाराही धादिति ध्वार्थे पंचमीति भाः ए ओ इ ह्रस्वभाष्ये धनितमेतत् चेष्टि धते इति तु को हला दिः शेषस्तन्नाभ्या स सं
जा काले स्यानि दारसा लोहा संहिता नो हला मेवेते भवते अत एव तु त इत्यादि वस्तार्थं हीर्घा न्यतादि निपद्यंत स्य हीर्घेभ्यर्थ
योगविभागे न पोरे ओ इति सूत्रे भाष्ये स्य हः दीर्घा तस्य परस्य न्यर्थे न स्पष्टं न ग्रहा परोत विधित्वमस्य न पर विधित्वमिति बोधन
द्वारा समर्थपतिभाषानुपस्थित्येतेन सामर्थ्येण स्य प्रत्यय रिति समर्थसूत्रे कैयतः ॥ इति हलं धिः ॥ ॥ विसर्गे नो यस्या
प्राख्यातमपि विसर्गे नो यय हानुह नि प्रदर्शनापस्मासिते शरीरे इति वृद्धा हिः वि शेष्ये वाव ध्यवधि मतो सा जात्या हि सूत्रे नीपा हि
प्रः स्वरे व न्विसर्ग स्याव सृगाव चो फलमाह न न्वन्यदिति अन्यदेव विवरो गत इति त्रैरूप्या मिति विकल्प इयसा म धादिति भावः
साप अफा धा भेति सूत्रे सोत्रादि कवचनं अनव्यपस्येति अत्रावपी भावाति रिक्ता व्ययस्येव ग्रहा व्याख्या नावने नोपपत्का
म्यतीत्याहो सत्व सिद्धा रिति स्य ह मवयो भाव स्येयत्र भाष्यो गीः काम्यतीति वाः काम्यतीत्य स्यात्पु यल रुण मिरे इहाः ५ः इह दुप
धस्येत्य स्या सिद्धत्वात्सुर्ष्या ण मत्याहो सत्व निवृत्त्यर्थं गीष्या शं हो कल्प मित्या धर्थे च इ अत्रानव्यपस्येति पहा विहितो काम्य
इति च संवध्यते ते तो वैः कल्पेहाः पश्यगीः काम्यतीत्याहो वन्ते न अत एवात्र प्रकरोसवत्र सत्व मेव विधेय मित्या उत्र स्य विर

ल० श०

५२

१२

स्यते किंच पर्यवेनेन प्रकारेण ह्यवहितपुकारोऽवधिप्राप्तसिद्धत्वं स्यान्न सं पूर्णमप्राप्त्या णां किंचा स्याधिकारुत्वात्प्रतिस्पर्धा
परस्य ताप्रतिपेक्षामसिद्धत्वेद्वीरमित्यन्यत्र विसरः इत्थं सौ अत्रेत्थं सौ प्रातिपदिकवचनकोशे दृष्टोतेनपेक्षुः काष्ठः सत्युः पा
कैकैविभिः कृतमित्यादौ न वृत्तं तित्यं समा स इति सूत्रेण हारो समा स विवयेतयोरेव संभवे नाधिकारं पक्षे वात्साहचर्या
च इत्युक्तं यदा ये वविसरं स्येत्पथः परस्येत्पथिका रात् न व प्रत्ययग्रहणपरिभाषया परमसर्पिं कुरेतीत्याह सत्वा तापतिरव
पवस्ये स संगत्येपि अत्र परं ते वेति निषेधेनापहत्वा इति वाच्यं अत उत्तर परस्येति निषेधेन कचिदुपात्तविशेष्यसत्त्वेपि
शब्दरूपविशेष्यमाहायतदं विधिजायने न शब्दरूपविशेष्यमाहाय प्रत्ययग्रहणपरिभाषया लक्ष्यं दंतार्थं कस्य परवि
शेष्यमाहाय स संज्ञां सत्येनार्थेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
मर्थानां संज्ञां सत्येनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
मित्यादौ न वत्तं अथास्मिहितमित्युक्तेः सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
करणासंशयवन्नेति तदर्थः यदा तु सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा

राम० ५३

नीति सूत्रेभाषे स्य मुक्ते तत्र हि शंस्व इत्यादिवादेशानां क्योरादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः प्रातिपदिकविज्ञानाच्च भगवतः प्राणि
नः सिद्धमित्युक्ते अयामां तात्वाप्येति सूचितं सूत्रे वाच्यं करणांतरशीत्येव सर्वनामस्थानमिति सत्ता वत् अत एव मा
व्यउगाहयोऽव्युत्पन्नानोत्येवोक्तं नन्वेकांशोऽपि धातुद्वयव्युत्पन्नान्यपात्युक्ते दृष्टुं यथोक्तिरित्येव वत्तं प्राप्तेन न वि
कल्प्यते प्रत्ययग्रहणमावात्तपरिभाषाया स्थितेः परमसर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
महस्येति प्रतिषेधार्थं नित्यग्रहणोक्तं कर्तव्यमिव समासेनिसुसुत्वेदुपधस्येनेव सिद्धेः सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
कचिदुपधस्येनेव सिद्धेः सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
केत्यादौ समासे विकल्पापत्तिः अत उत्तर परस्येति निषेधात्तत्परस्येति प्रवृत्तिरिति भावः नन्वेतैव सिद्धे कस्मादि
हि सुसर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
स्तेपानि चानयसर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा
दुपधस्येनेव सिद्धेः सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनाहं वात् अत एव वनोरेत्यादौ न हीषा ब्राह्मणस्य सर्पिं कुरेतीत्याह सत्त्वेनासा

सं. प्र०

५४

सर्वत्रासिद्धमेव वाध्यते न त्विहं सन्नाता इत्यादौ त्वेके वाममात्रसापेक्षत्वात् प्रजोत्तमो मिश्रकामस्याकारसापेक्षत्वात् त्वेव त्विहं
 निस्य संभावे च कारुण्येन अकारे संज्ञा कोप स्येत्तर्था इति भावस्तो नर वरुणादौ न हो सः भो मगो शः स्वपीत्यनो तोरिति वृत्तेन नरुगोरीत्य
 तोर इति प्रातरत्रेत्यादौ प्रसंगात् अश इति द्वेन पूर्वश इत्यवहमिति प्रेत्याहेतुत्वं स्येति न च पूर्वठ पापतिरत आस्य संधिर्ति
 भागे अघो श हेकारो रकाराभ्यां प्राप्ते वरुणात्मकं सधिकायां भाव इत्यर्थः इदं प्राचा मरुते न व सतेः सूत्रेण तातामेवानुकरणा
 समुच्चिर्त्या य स वेति वा ध्यंत स यमिति इदम वी वामरुसारेण भाषेत्तु रेफ स्य विमर्गस्यानित्येन ह त्विह त्वाम्भयत पीरुमन्निधि
 रेव स्यात्पत्रात्तद्वर्तमाना अयत्वा अग्रहा हित्यत्र वरुणं लोपेवे इत्वेनो व निवे शदिति विरोधात् ययः सित्यादौ हो सः तत्र हिरोः सुपीति विम
 र्गः नियम शास्त्राणि च विधाय कान्ये व वाच्य इत्यर्थः का र्थे माराय तु त निषेध कानीति तत्रापि रेफ स्य विमर्ग इत्यर्थे तत्र ग्रहणं व्यर्थ
 नित्युक्तेन त्वेकं हेतुमेवाहो संवुच्च व वरुणः स लोपेन ह त्विह स स्यात्तु धर्मत्वेन स्यान्निवत्वा भावे पुदत्ता सिद्धि रिति चेन्न अत्र
 मानिका देसस्य रामेत्यस्य स्यान्निवत्वा न सुवर्ण लस्य तस्य युक्त कार्य स्यात्तु न भेदतः सिद्धे प्रत्यय ल ह्त्वा नापि न प्रत्यय वृत्ति धर्म
 लाभः लक्षणापहोपादौ नेन प्रत्यय निमित्तक कार्य स्य तन्निमित्तक व्यवहार स्याज्जिदेशात् ठ वं दी र्घो हो नि दायित्यादौ ह न स्यादि

राम. ५४

लोपेऽक्रीत्या स्यान्निविजापमान स्यात्सुपीति त्वनिषेधत्वाद्देशो घोरं श हेति हेलेन प्रवृत्तानो फ र्थिदिक ते घोरं प्रति इदं चानपाता
 नास्यापविभाषमवदिति वार्तिकं प्रत्यावृत्त्या स्य त्रिप्रकृतो मतेन यत्तेन वामपितोरित्यर्थः अपि न विभाषमवदवृत्तमात्रा वाव
 स्यति वार्तिकं निष्पन्नं स गृह एवाप्यस्य स्यादवस्य चकारः संवृद्धाविति तर्थाः अवग्रहण सामर्थ्याद्देशो न्यस्येति नेतवो ध्यं वार्तिक
 निष्पन्नं त्रयाणां भो शर्द्धे निपातस्य चावश्य कत्वमन्यत्र स च मित्याहुः यो लघु य घपि व र्णम मात्राये य स्य प्रथं स्यात् घोरित्य
 चितंते यापि लोपो घोरिति लोपो वा रणाप सौत्रत्वमा अयत्ता प स्यादतो यो रित्युक्ते लघुतरः प्रयत्नो य स्यो चार सो सल घु प्रयत्नतः अ
 न्यपदार्थं संवृद्धाविति तर्थाः य प्रकृष्य विवरुयासाधु प्रयत्ने लघुतरत्वे च यो शैथिल्य युक्तत्वे व लघु चारणा विजिल घुतरा च
 रणा विवरुः सूत्रे सौत्रत्वादेक के वचने वकारे दाह रण मसा वा हित्य इति निहतिः आतो यो रित्यत्र यकार सात चर्णो वकारो धातु
 न वयव एवात्राप्य यो धिकार्य तथैवेति न स्य तो व व्युत्पत्त्या दौ न हो व सदाहः य स्येति दाह च स्या संभवादि निभावः भो मगो इति तु ना
 नुवर्तते विच्छेदान धन्यं च रु ति पदोत्पत्तिके तो यो मिति इदं लघु प्रयत्नयोर्न गार्थं अतस्तदाह ल घु प्रयत्न स्य निप जा यो मि
 त्त्याख्यानादि निभावः तादृश सुभो सादि वृत्तक एवैवा शये नाह भो अ व्युत्पत्ति भाष्या तु सा विराक्त गो इत्याद्युहनेः स्येति

स्वादि विधौ प्रातिपदिकधिकारात्तां संज्ञा माहर्षि वदिति अथातुरि आदिः पुरुषा सो धा घ वातः प्रत्ययान्तमिति प्रावर्तते प्रत्ययपदे प्रत्ययान्त एव परिभाषया तद-
 तग्न ह्यं संज्ञा विधा विति निषेधस्तु प्रत्ययस्य प्रत्ययसंज्ञा तद्विषय इति भावः अत्र सत्त्वे उक्तसत्त्वे चाश्वितुं विभक्तिमभिव्याहरे सति धो के ध विषय क बो ध जु न
 कर्त्तुं प्राशस्त्यार्थक मनुष्यो कथात् अथवा धातुरिति पुरुषा सेन व्याख्या नादर्थवहे नैव सा दृश्य गत ह्ये न सिद्धे रुतर सत्त्वे कदापि नाम न कर्त्तुं कथं कानाम प्रसिद्धे सदैव
 ध्यं स्पष्टं न च तत्के वल प्रत्ययस्य । तदुक्तं संख्या या अतिशयं ता मादृति सत्त्वे भाष्ये न हि धो के के वलेन प्रत्ययेनार्थो गम्यते केन तर्हि सप्रकृतिके नेति । हरिष्यारः
 धा हा दी नो विशुद्धा नो लौकिकी धो न विद्यते ॥ कृतं हि ताना मध्वि के वलाना मध्वो किकः ॥ प्राग्विभक्ते स्तदित्य तथैवा धो न विद्यत इति । तत्र विभक्त्येव प्रत्यय-
 मश्रुति निषेधा धि न धि सा दो प्रकृतौ व बो धा धु विभक्ति प्रागभावा वलार्थ गत ह्ये । तत्तमनि व्याहारेण तत एव बो धातः एवं च तदा रोपेण पूर्वसंज्ञा सिद्धिः धात-
 नां क्रिया वचन लुप्ये वमेव अत एवै तत्संज्ञा स्थ भाष्य धनिते अर्थ वद धातुरिति प्रातिपदिकमिति आसे पंचना व प्रियमृत्त्या दो र्प च ना वेत्यस्या नेन प्राति-
 पदिकत्वं नाप्युत्तर सत्त्वेण । प्रातिपदिकत्वे तु दुःख पत्तिः । एवं च प्रत्ययस्य प्राप्तिरेव नेति के वल प्रत्यय पुरुषा सो विप्रकृतः । पश्यादिमा निषुड पश्यादि-
 निरर्थक पद समुदाय मध्या कति र्थवद्वा ह्यं फलं तत्र हि सुपो धा हिति धुगा पत्तिरिति भाष्ये स्पष्टमिति दिक् ॥ सर्वसत्त्वे एति । प्रत्यय गत ह्ये यस्मादिति
 प्रत्ययान्तत्वा भावा दिति भावः ॥ नियमस्य सजातीय विषयत्वात्सा जा संदर्शयितु माह । पूर्व भाग इति । एतेन मत्त च्युदार्थयो रननुगतत्वे न शब्दा नुगम-
 स्या प्रयोक्तृत्वेन व्यवहारेण ननु गमेपि कस भावेन च मन्त्र संघा त इत्या दि व्यर्थमेवेत्यपास्तं । पश्यादे न न स्वातंत्र्येण पिप्रयोगा र्थवद्वा ह्ये अत एव बो-
 वत्समुदायानां समास गत ह्ये निमसार्य मित्युक्तं सत्र भाष्ये भाष्ये सुबं ताना मित्यनेनेदमे बो धो पक्ष्यते इति के यदे न स्पष्टमेवेत्तं । तेन गवित्ये ममादि सा दो
 गो इत्यादीनां सुबं तत्वा भावेपि न समुदायस्य प्रातिपदिकत्व सिद्धि र्ने स्वातंत्र्येणैति तत्रा पूर्व इत्या दिस परेण मपि स्वातंत्र्येण प्रयोगा र्थवद्वा नैव गत ह्ये

॥५७॥

८३

तुत्र काम्येत्यादौ न दोषः । एतेन च प्रत्ययसुरित्यादौ पूर्व भागस्य भवात् सर्व भागः पदमि स मुक्तमित्यपास्तं । वाक्यस्य नेति प्रातिपदिकत्वे हि सुपः श्रवणं नापत्तिः ।
 पिंडी मित्या दो वाक्ये क देश प्रयोगे शुक्ल स नाने चां गा धि कार विहित सुप्रत्यय निमित्त का र्थ एणं सुबा देशा नां च चरितार्थ विकल्पे न सत्ता स वि-
 धानं च स्वरा धर्म मिति भावः । शशष्टिं गादि पदानां च बो धे शशष्टिं गा दो शक्तिरिति पूर्व लो व प्रातिपदिकत्वं सिद्धं । स्वना धनुरो धे न च बो ध पदार्थस्या-
 वश्य कत्वं अतर्ही र्णी र्थेतरादि पदेषु प्रवयवाना मर्त्ये त निरर्थकाना मप्य-प्रत्ययार्थ रोपेण प्रातिपदिकत्वं सुबुद्ध्यादिना यथा कथं चिन्ना धुक्-
 चो रव्या नं बो ध्यं अधिकारो यमिति । संज्ञाधिकार इत्यर्थः । संज्ञा स्वावगमस्तु व्याख्या नाह । विकारागमानां तु न संज्ञा प्रत्यय इति न ह्यं संज्ञा स्वप्र-
 कृत्यन्यतरार्थ प्रत्या यकस्यैव तत्संज्ञ कत्वात् स्वप्रकृत्यर्थत्वं च धातु पाठ कोशा दो तमुच्चार्य बो धितत्वं अत एव न भव धा हा देशा नां न संज्ञा तेषां स्था-
 यार्थे नैवार्थवत्वं न तु स्तो र्थोस्ति अत एव कोशा दो तदर्थ कथनं । एतदर्थमेव भाष्ये स्त्री यमर्थं प्रत्या यमंतीति दिग्ग रे स्त्री यपदोपादानं भाष्य प्राप्ता एव
 अतदर्थं न भविष्य प्रत्यय शब्दस्य कृत्तिः । मनु विकारागमादेशा नां देशांशो निराकां कत्वा त्वरश्चेत्यस्यानुपस्थितौ तत्संनियोग शिष्ट प्रत्यय-
 संज्ञायाः अप्रवृत्तिरिति तत्र । अत्र कः चतुःष्य प्रवृत्त्यापत्तेः किंच ल विधीये सत्र विशेष विरित तात्पर्यात् पूर्व सी मुठित नो धा देशो प्रत्यय संज्ञा-
 संनियोगे नेतो विधीयमानमा पुद मत्तं सी मुट एव स्यात् । दत्त भाग मानुदा तत्त वक्तव्य मित्या पुद मत्तमेति सत्त्वे स्या भाष्य के यरा संगतिरिति दिक् ।
 परम्यः मुप्तिरुकि द्रा इत्या दा च पा दान्ता संभवा दिग्यो गमत्त एव चमी । तत्र परः पूर्वो विद्यमाने यमे ना ध्याहारे प्रसक्ते पर एवेति नियमा-
 र्थ सिद्धं गापो र्गित्या दा च पिष्यार्थं नंतर्त्य पूर्व पर सा धारण मित्यनियमो स्येव । अत्र तस्मादिति परिभाषां तरंगविकल्पा प्रवर्तते इत्ययं

वहिति एवमस्याः। न चैवं पञ्चशतविक्रमं संपूर्णं सत्प्रमुपतिष्ठतां किंपरश्चेत्यनेनेति वाच्यं। प्रकृत्यर्थमात्रविक्रम्यां केवलप्रकृतेः पञ्चपदित्यादेः
प्रयोगो मा भवदिति प्रत्ययः परो भवसेवेति नियमार्थत्वात्तेन न केवला प्रकृतिः प्रयोगात् न अपि केवलः प्रत्यय इति सिद्धं। अतु करणे तु
जेदविवक्ष्यार्थवत्ताभावात्प्रातिपदिकत्वाभावेन प्रकृतित्वाभावात्गविसममारेत्ता दोनानुपपत्तिः। प्रकृतिर्न प्रत्ययविधावुद्दे
श्यता वच्छेदकाक्रांतत्वं भ्रमं न्यायः शास्त्राबोधिताम्यतरप्रयोगविषयेऽतएव निरूपयति सेरसादौ न दोषो न प्रकृतिविशेषो दोषो न
वप्रत्ययानां विधाना न अपि केवलप्रकृतिन्यायप्रसक्तं एतन्मन्त्रकर्मवपपद्यतेऽपदेन प्रमुञ्जतेति अपरिनिष्ठितमिति तदर्थः। परि
निष्ठितत्वं चाप्रकृत्यनित्यविधुद्देश्यता वच्छेदकानाक्रांतत्वं निरुतेति उंतादावव्याप्तिवारणाय प्रकृतेति वैकल्पिके उगमोद्देश्य
ता वच्छेदकाक्रांतत्वे सेरसादावव्याप्तिवारणाय नित्येति दिक्। उपाप्रतिपदिकत्वात् समाहारश्चः। ननु परश्चेत्यनेन प्रकृतेरा
हैवात्प्रातिपदिकाधिकारोऽर्थः। तिङन्तात्तु न द्वितीयादि संख्याभावात्। संख्यायास्तिङ्गेक्तत्वाच्च धातुभ्यस्तु न। तिङ्गमप
कादत्वात्। तस्यैवादि सन्मर्थविभक्तिनिर्देशात्तमस्य धौ तिङ् श्रौतिज्ञापकोच न तैमस्तद्धित्वा वृत्त्यर्थ इति चेत्। तदभावे स्वार्थ
इत्यभिप्रेत्याकारकप्रयुक्तकार्यैः संस्कृतस्य वरिष्तापस्यादिमेषु इति कुलित इति सूत्रभाष्ये क्तव्यायेन तस्यापत्यमि स्यादेत
संबंधपत्यमित्याद्यर्थे प्रथमोच्चारितवो ध्यात्प्रत्ययस्यार्थस्य सत्त्वं न च स्वार्थकतद्वितानां सुबंतादुत्पत्त्या लुपतादेरित्यस्य प्राधा
न्यादुपस्थितसुबंतविशेषणत्वापत्तौ सर्वस्य विकारः सार्वस्यत्राभनापत्तेः सर्वस्य सुपो स्याद्युदात्तत्वात् तदधिकारसामर्थ्यानुप्रा

१५८॥

तिपदिकस्यैव तद्विशेषणमिति न दोषः। सर्वशब्दस्योच्चारणदिपाठिनां तोदात्तत्वात्। स्पष्टं चेदमत्र भाष्ये न चांतरंगानपीति न्यायेन भुक्नुनि
नितप्रत्ययात्सर्वमाद्युदात्ताप्राप्त्या तस्य सुबंतविशेषणत्वेपि न दोष इति वाच्यं। तेन न्यायेन धर्मिग्राहकमानादंतरंगनिमित्तविनाशोक्त
भुक् एव प्रावक्ष्यते बोधने न दोषात्। सर्वस्य सुपो सत्रसौ वरीणां सत्तमी नीतदंत सत्तमी त्वात्प्रत्यये परतः पूर्वकार्यत्वाभावेन न
भुमते सस्याप्राप्तौ प्रत्ययभङ्गणेन सुबंततया तस्मांतरंगनिमित्तविनाशकत्वाभावात् अतएव सर्वस्योच्चारणदिपाठिनां तोदात्तत्वात्
सिद्धिः। सुपुग्वरणं तु सर्वस्य स्त्रीसर्वीत्यत्र किंगविशिष्टपरिभाषया युदात्तवारणाय। सुपुग्वरणे तु विभक्ति संबंधिकार्थमात्रे किं
गविशिष्टाग्रहणं न दोषः। न चातुदात्तादिप्रकृतिकप्रसूतादिसर्थेन न दोष इति वाच्यं गर्गादिभ्य इत्यादौ सुबंतं प्रतिगर्गादिनी
विशेषणत्वात् संभवाद्गत्वात्तु एव। करेपि प्रकृते भङ्गणाय मानाभावात् वस्तुतस्तत्रापि न भङ्गणं। गर्गादिरूपात्ता तिपदि
कात्तत्वं ध्यपत्यमित्यर्थे प्रत्ययस्यार्थे प्रातिपदिकत्वं तत्त्वं तद्व्यवधानेन भाविष्यति तद्व्यतिरिक्तव्यवधाने तु न। मानाभावात्। एतच्च म
नुस्मृत्यैकैयदेस्य मित्यर्थे न च विस्तरः। किंगविशिष्टस्येति। इयं च प्रातिपदिकस्य सामान्यग्रहणे तद्विशेषणग्रहणे च। अत
मापरिभाषया न च विस्तरः। इयं च प्रातिपदिकस्य सामान्यग्रहणे तद्विशेषणग्रहणे च। अत
मपि व्याहारे प्रातिपदिकत्वं तद्व्याप्यधर्माणां विशिष्टे सत्त्वं मनेनातिदिश्यते। अतएव बहुव्रीहिरुत्पत्तिरिति सूत्रभाष्येन घृत
श्रौत्यस्य न घृत बहुव्रीहेरित्यर्थे कुंडो धीत्यत्र सकृदप्यदिताः। अन्यथा तु यं तस्य बहुव्रीहेरित्याभावात्तदसंगतिः। न घृता नीयः समा

ना३

ली४

सदस्येनचपरिरुतइत्यन्यत्। आबंतादितिइत्युपगृह्यंस्त्रीप्रत्ययमात्रोपलक्षणेतेनअसंबंधतरामुवतितरेत्यादेःसि
 दिःजातेत्येतिनिषेधात्तुंवलं-वयोवाचिनं वैकल्पिकंउक्तिकार्यस्यवक्ष्यमाणत्वात्। तद्विदुः। एतच्चसमासांततिप्रत्ययाद्यतिरि
 क्तपरं व्याख्यातेतेनयत्नीतिर्वक्तुमीमतीकेतिस्यादिविषयस्यपास्तं। एवंचस्त्रीप्रत्ययेषुअसंतस्वार्थिकानारभ्यतद्विदेषुचया
 पूगृह्यसंबंधोव्याख्यानात्अतएवलोरुनिकेयेतस्मिन्नेलोहितोक्तिगवाधनेवोक्तिचरितार्थमित्यन्यत्रविस्तरः। सौजस्य
 त्रैसमाहारद्वयः। इत्युपाश्रितइति-नचफलाभावः। लोपस्यैवफलत्वात्। तत्रतत्रैतरव्याख्याचरितार्थानां वर्णानांलोपफलक
 त्वस्वीकारेबाधकाभावात्काम्यज्ञादौतुलोपेसतिवर्णोच्चारणवैयर्थ्यनिर्मात्रफलिकेतुंइतिबोध्यं। नविभक्तावितिनिषेधो
 पयोगिनीविभक्तिसंज्ञासाह। विभक्तिश्च-। चकारएकसंज्ञाधिकारेपिपुरुषवचनसंज्ञाभ्यां समावेशार्थोऽप्यपययिः स्यात्-
 सुपइतिसूत्रंतिङ्स्त्रीतिस्त्वितिङ् इतिचानुवर्ततेप्रथमयोरित्यादौव्याख्यानात्ताचोवैयाकरणानांप्रथमाद्वितीयापद
 वाच्यमोर्गृह्यं बोध्यं। अन्यथा-मौजसोः पूर्वत्यैववदेत्विभक्तिप्रदेशेषुसुप्तिङितिनवक्तुंशकं। तत्रयत्रेत्यादौत्यप्यपद
 आनापत्तेः। तेषां सुप्संज्ञात्वशक्या एतहीत्यादौसुपिचेतिदीर्घापत्तेः। सप्तम्येताद्विस्त्रीलिङ्गा इतिशेषः। प्राचां। वैयाक
 रणांतराणां। इहापिअस्मिन्प्राकरणेपि-सुपः। सुवितिप्रत्याहारात्पृष्ठान्न। धेकयोः। नियमार्थेइमे। इहसत्तेधेक

॥५५॥

रादौसंख्यापरौनसंख्येयपरौबहुवचनापत्तेस्तदाहद्विलेकत्वयोरिति। धौकिप्रयोगेसादृशतःसंख्याःसंख्येयइतिशोभाप्याधुक्तेःसंख्ये
 यपरत्वेएवप्रायःसाधुत्वंकचिसंख्यापरत्वेपिसंख्येयगतसंख्यारोपेणसाधुत्वंअतएवकस्यद्विलेइत्याद्यर्थेकस्यद्वयोःकस्यबहुधितिभा
 योप्रमुक्तमितिबोध्यं। एकशब्दोद्दिशब्दसार्वभौमसंख्यावाच्येक-एकगृह्यंत्यक्तैकवचनमुत्सर्गःकर्तव्यस्तेनावयमेभ्यःपचतिकल्पमि
 लादौचव्यर्थैकवचनप्रयोगेसिद्धिः। तत्रयर्थैकचित्तुंएकवचनमितिप्रसङ्गाकरणात्अतएवघटइत्यादेस्तुक्तौएकत्वनिश्चयइतितद्वि
 त्रैतिस्त्रैभाष्येस्पष्टं। बहुषु-बहुशब्दोत्रजित्वादिपराद्धंतसंख्यानां व्यापकोमेधर्मविशेषोबहुतत्वाः। बहुवचनंताम्यगतं बहुत्वं धर्मेऽप्य
 रोप्यकृतं। तेनवैपुष्यवाचिनो नगृह्यं। दा इत्यादौत्वमवादिगतं बहुत्वस्यावयविन्यारोपोबोध्यः। सचकेशकद्वयवरानुसारेणैवेतिजातिप्र
 संयः। भर्तृदास्योरपेइसोरित्यादौकतौतुद्विवचनमेवरोपेमानाभावात्। अतएवधेकयोरितिसंगच्छते। एतेनैकस्मिन्तपिगुरवः समाग
 ता इत्यादिसमर्थितं। अन्यर्थसंज्ञयैवसिद्धेइदंस्त्रैहयंस्पष्टार्थं। रामइतिरुत्वेएकदेशविकृतन्यायेनसुर्वततयापदरादिसर्गः। ससुप
 पात्रे-कद्वयोनेतिस्त्रैदेवकारोऽपकृष्यतइत्याह। ससुपाएवेवेति। तेनजननीपरिच्छेदवाचिनोर्मातृशब्दयोर्भासिनेकरोपः। नचैक
 विभक्तावितिबोध्यंयानिससुपाएवेत्युत्तपेवोक्तदोषवारणमितिवाच्यं। हरिणस्त्रीवाचकहरिणीशब्दस्यहरितवर्णविशिष्टस्त्रीवाचकहरि
 णीशब्दस्यचैकरोपानापत्तेः। उं वज्रावेनतद्वितादौवैरूप्यात्। इत्यानीति। लौकिकेप्रयोगेइतिशेषः। एकशेषश्चाप्रमनैमित्तिकत्वेन

तरंगलादिभक्त्युत्पत्तेः पूर्वमेवेति एतद्विषयमेव प्रसिद्धिरेवनेति बोध्यं ननु तत्रेणो वसिष्ठे रिदं व्यर्थं यथा अहो भवतां भुजंतां दीव्यं तामिस्रज्जाहा
इति कारकस्य सकृदुपादानेपि सर्वज्ञानमः तत्रकारणं तु शब्दानां तु व्युत्पत्तयः। एवमहो भवतां दीव्यतामित्यपि। तत्रैव धारावत्तत्र प्रथमतः
जं च। शब्दस्य पदार्थपरिच्छेदस्य सारं च आद्यं यथा अहो इत्यादौ। तस्य ह्येवं सं। यथा परादौ। तत्राहो भवतां भुजंतां तामिस्रज्जाहा वचनमि
पदार्थजैदा ह्यो दुरावत्तैव बोधः उच्चारणं तु तत्रेण। अत्रमिपदार्थस्यैकत्वे तु एकोपस्थित्यै वा न्येयं यथा हो न्यपरा न्यस्ये त्यादाविति चेत्सत्यं।
सरूपाणामेकशेष एवेति नियमात् अत्रातत्कालं तु प्रत्यक्षशब्दनिवेशस्यापि दर्शनेन कदाचित्तादृशप्रयोगे प्राप्तं द्वैतस्य निवृत्तिः सन्नायं नियमो
विभक्तौ मानिसरूपा एवैव तद्विषयः सरूविबद्धा विषयश्च अतएव विभक्त्यंतानामेकशेष इति पक्षे द्वैतप्रतिषेधो वक्तव्य इत्याशं कानवकाश ए
कशेषो द्वैतवाधिष्यते इति भाष्ये उक्तं। किंचा सरूविबद्धा यामपि तत्प्रवृत्तौ सरूविबद्धा मां द्वैतस्यैवात्र कर्तृधारयस्यापि बाधापत्तौ सारवसार
वो निर्ज इत्यादि प्रयोगविरोधापत्तिः असरूविबद्धा विषये एव विभक्त्यंतं तत्रेण आलगात्मा कृतं देहिपयोऽद्वयतीत्यादिनी हो सतस्य धि
नीनेत्रे तनुर्वाहरेरिति वदित्वा न स हं सैति वच्चे एमेवेति बोध्यं। नचा सरूविबद्धा मां तत्र सत्त्वे इति गुरुनिर्देशो व्यर्थः। अन्यपदाधिविग
तमेतत्सत्त्वात्। इद्यस्य धातोरिति करणे तु गौरवं एतच्च सत्त्वं भाष्ये प्रसाख्यातं अर्थवर्धौ प्रतियुद्धा तर्थात् प्रतियुद्धा तदपि प्रत्यक्षमे
वेसा श्रमणेन। अनेकघरादिपदानां सारित्वे वत्तिरेव नानभिधानात् एकस्यैव त्वनेकाधस्य तत्र वत्तिरभिधानं स्वाभावादि तितदाशयः।
विब्वनेत्री सादावेकशेषशब्दस्तु भाष्ये तत्र परः सचोच्चारमितु बोद्धुं स्थो वत्तिरेवेति बोध्यं। एकविभक्तावित्यत्रैकपदं तु स्पष्टार्थं एक

॥६॥

स्यामपि विभक्तौ यानि विरूपाणि तेष्वर्थबोधमितु धनितं चेदं विभक्तिः सारूप्ये उपलब्धमिति भाष्ये एकपदात्तुच्चारणेन। समाहारद्वैतवि
षये तु नैकशेषः। एकवच्चा स्यान्नतरस्यानिसने नैकशेषविषयपदानां समाहारे वत्तभावकश्चनत्। नञ् आलगात्मा इत्यादित्यादौ तु डाति
नहेणो वनिर्वारः। अतएव तत्र व्यक्तिपक्षे यं कंचिद्वा लणमरुत्वा कृती स्यादिति ह्युपलंभाये उक्तं। एकशेषशब्दार्थश्चेत्तरनिवृत्तिपक्षे
प्रवस्थानं तदाहै कएवेति। एकैति तु प्रविभक्त्यंतं पृथक् पृथक्। अतएव तत्र सरूपाणामित्यस्यान्वयः। तत्रावस्थानस्य सिद्धतया निवृत्तिरेव
विधेया तत्र शिष्यमाणां धुष्यमानार्थाभिधायां तिन्यायेन श्रमणाण्यपदवत्त्वा बोधः। धातुषु तु नास्प प्रवृत्तिः। एकनिष्ठानेकयापा
राणामिवा नेकनिष्ठानामप्येकधा तु तएव निवृत्तमेदानां प्रतीत्या नेकधा तु प्रयोगाप्रसक्तेः। सरूपाणां किं। घटपटौ। शेष इत्येतन्मात्रौ तौ
विब्वहोरपिशेषः प्रसज्येता एकद्वयस्यैव तावदुक्तौ त्वेक आदिशब्दस्यार्थः स्यात् तथा वा श्रुत्या श्रुत्ये सादौ घृदात्तवत्त्वानुदात्तवत्त्वस्य
स्यमा दायोभयस्वरितकादेशः प्रसज्येता। नचाह रूपादेवनस्येति हि रूपादे एव शक्यं हेमा घृदात्तस्यैव नाहै फिष इत्यंतो दा तस्यैवैकशे
मेकदा चिदंतो दा तस्य पिशेषः स्यादिति वाच्यं। स्वरभिन्नानां यस्योत्तरः स्वरविधिरिति वचने नैव निर्वारता। एकादिपदशतसंख्या वाचिनी
प्रत्ययस्येति चानुवर्तते तदाह। प्रत्ययाद्याविति तेन वाचाटेनेचं प्रत्ययेति किमे। चापरादौ विलंभात् अदिति। एकादीनां प्रत्यया
धिकारे पाठेपि वाक्यार्थबोधोत्तरमेव प्रत्ययत्वज्ञानेन सर्वादेशोत्तरमेवेति न दोषः। चंचुच्चारणो यदि दित्वा पदोपदेशरू

सुखसोपदेशोऽत्राप्यप्योक्तिविधानात्त्रेहं. यद्वापरनिमित्तं तस्यलोपस्यविरुद्धासिद्धत्वात्तसमादित्वाभावात्त्रेहं. नविभक्तौ. हलंतमित्य
 स्थानिषधोयं. अनित्यमिदं धर्मो मकारपरिभाषा अर्द्धदिकरणत्वात्तेन किमोक्तेति सिद्धं. प्राग्विशीयत्वाद्यं विभक्तिः. अतएव पानीमो
 मस्यनेति तिनयाः. भाषेतु प्राग्विशीयेष्वप्यप्रवृत्ता बुद्धितुल्यपक्षमि सुखादनीचेति सन्नेलोपोयेरिति लोपेन यकारं प्रश्लिष्येत्संज्ञा
 वारिता अन्त्यनित्यत्वस्य फलाभावाच्चैवमेवोक्तं लोपस्यासिद्धत्वाच्चानां सत्वमिति बोधं. विभक्तौ किमचोयत. अतो गुणोऽस्मपदांतादि
 सतोपदांतादिति एतु. पररूपमित्यतः पररूपमिति चानुवर्तते पुरस्तादिति अतएव नादिचीती जगत्तुल्यं चरितार्थं तद्विरामाः रामानित्या
 दौ निषेधाभावात्पररूपेण पूर्वसवर्तदार्धबाधे रितद्वयार्थस्यैव. नोत्तरानिति. अनंतरापेक्षया नंतरान्यवहितानित्यर्थः. एकवचनसं
 सुसंबुद्धिरित्युचितै संबोधने चेत्यतः संबोधन इत्यनुवर्तते. सप्तमी बहुवचनेन दोषः संबुद्धौ अंगस्य गुण इति व्यवहारात्संज्ञा वि. धादि
 तिनिति धाच्चनतदंतस्य संज्ञा. तस्मात्पारा मएदा वद्व्यर्थमेवं न्यास इति बोधं. संबुद्ध्या हि तस्येति. संबुद्धेः प्रत्ययत्वेन यस्मात्सवि
 रितस्तदादीत्यंशोपस्थितिः. सचात्रयोग्यतया पंचम्येति भावः. प्रत्यये गृह्यमाणे यस्मात्स विरित इत्याद्युपतिष्ठत इति प्रत्ययग्रहणे
 यस्मात्स विरित इत्यादि परिभाषा अर्द्धस्येति सन्नेभाष्ये स्पष्टं. अंगस्य उक्तस्यार्थस्य ह्युक्त्या बिति सन्नेभाष्ये तिस्रनुवर्तते. हेतु
 रिति. अकृत्यकारस्य लोपेनापरादिति भावः. नन्वेगात्परस्याः संबुद्धेरवयवस्य हलो लोप इत्युचितै. संबुद्ध्या हि तस्य संबु

॥६१॥

द्यौवाचमस्योचितत्वात्तच्चाह. कुक्षेति. अत्रपरत्वात् सर्वरूपे उभयतः आश्रयणं तादिवद्वाभावात्तदुपपत्तिदेशाच्चरुत्वांतादं
 त्वरसंबुद्धेरभावात्तलोपो नस्यादेवं चक्षुष्या नुरोधादप्यसिद्धिस्तस्याप्यन्यत्रान्वय इति भावः. एतदर्थं नैव ह्युपपत्ते संबुद्धौ
 दितिव्याख्यातं. मस्य संबुद्धित्वाभावात्. अर्धविकारेणैकदेशविकृतन्यायेनापि न संबुद्धित्वं. एकवचनसंज्ञा संबुद्धिसंज्ञयो
 रक्तपरिभाषा निष्ठतया तयोस्तेन न्यायेनाभावाच्च. मकारस्यादेशात्त्वाभावाच्च न तस्या निवृत्तावः. अतएव राममित्यादौ सुपि
 चेति दोषो न च संबुद्धित्वस्य सकारमात्रनिष्ठत्वेन तस्या निवृत्ता. धर्मत्वेनासः संबुद्धित्वाभावे कथं मस्य संबुद्धयवयवत्वमिति
 वाच्यं. सुपसंज्ञाया उकारविशिष्टे सत्त्वेन तदुपस्यग्येका ममानैकवचनसंज्ञाया विशिष्टे सत्त्वेन संबुद्धिसंज्ञाया मिसंज्ञोकारवि
 शिष्टस्यैवोद्देश्यत्वेन तस्या नार्धत्वत्वात्. एतेनादुर्गदेशेनैव न पुंसकत्वा निवृत्तौ कुक्षेतीति व्यर्थमित्यपास्तं. एतद्विरुद्धमिति.
 हरेर्विष्णो इत्यादौ अंगधिकारस्यात्परनिमित्तापेक्षाच्च गुणात्सर्वरुत्वांतात्त्वादेव सिद्धिः. सेप्रभतीनां संबोधने प्रयोगसत्त्वे एव
 हलो नैव सिद्धे प्रत्याहारग्रहणे व्यर्थमिति प्रश्नः. हरे इति सामर्थ्यादेवात्र सन्निपातपरिभाषात. गुणात्संबुद्धेरिति वक्तव्ये एव
 हस्तग्रहण सामर्थ्याच्च तएवैव सिद्धिस्तदादौ लोपसिद्धिपरत्वादिति अभ्युच्चयः. नित्यत्वाच्चेति चेन्न नवकाशत्वसंगतः
 न पुंसके जपो इत्यादावस्यापि भुका बाध इत्यस्यत. अमि पूर्वः. पूर्वसवर्त इत्यनुवर्तते वसिद्धे पूर्वग्रहणं तुरा ममिसा

दौहिता-अशरणाय॥ लशकु-समाहारद्वयः॥ अतश्चित्तेति॥ कर्त्तव्यतायाः कर्त्तव्यकारे कर्त्तव्यकि-लपानं वादि वदिः स्यात्॥ आदिगतरणा
 छुः॥ च। कर्त्तव्येन। तस्मिन्निर्गुणो न स्यात्। तस्माच्च० पुंसीति पंचम्यर्थे सप्तमी पुंसो विरितस्येत्यर्थः॥ तत्र विद्यमाना विरितस्येत्यर्थो वा॥
 तस्मादिति किं॥ एता-आः पश्य० पुंसि किं मतीः॥ अद्भु० बाधितुमिति॥ तेन परमाणुमित्यत्रोपसर्गादिसमासेपीति एतत्सिद्धिरिति
 भावः॥ अम्योगवाहनामिति॥ न विद्यते योगो बलसमाप्तामिमेषांतेऽयोगाः॥ अनुपदिष्टत्वा दुपदिष्टत्वात् तत्त्वज्ञेयस्य सौतेन
 ते वाह्यमिति प्रमोहं निर्वाह्यं तिते वाह्यः॥ ते चानुस्वारविसर्गिद्विहाम्नीमोपधानीयम्यमाः॥ अंतर्बो रः केनेत्यादौ विसर्गाव्यवधा
 नेपि एतत्सिद्धिः॥ एतत्वेति॥ तदाश्रमेण कारुण्यार्थः॥ पदंतस्य॥ नभापूतिस्तत्रानेति वर्तते॥ अत्र सन्नेऽनंतरस्येत्यादिवाच्यमापक
 न्यायानामप्रवृत्तिबोधा॥ अपदीतस्येतनुवृत्तेतस्य भाष्ये प्रत्याख्यानात्॥ यस्मात्प्रत्ययस्य यस्मादिति तदादिति तच्छब्दात्
 हास्यमाणम्॥ तदादिति तत्प्रकृतिरूपमादिर्यस्येत्यर्थः॥ अस्यासन्ति न्यायमल्लभ्यार्थमाह॥ तस्मिन्प्रत्ययेति गुणः॥ कृतात्मसंस्कारस्य
 तिन्यायेनापि तस्मिन्निति परिभाषा प्रवृत्तिः॥ प्रकृतिना प्रत्ययपदेशिवद्भावतदादित्वं बोध्यं॥ स्त्री इत्यतीति॥ इदमशब्दात्
 नुपि वस्य किंचिदंशो घटति घादेते इदं किं मोरिती शिष्यस्येति लोपेऽपि इत्यतीति रूपं॥ नच तत्र परतः स्त्री शब्दस्य यदा वा
 पत्तिरूपो दोषो नमस्येति लोपस्याभीमत्वा दसिद्धत्वेनात्र तदप्राप्तेरिति वाच्यं॥ आश्रयत्वेनाभीयासिद्धत्वाप्राप्तिः॥ तत्र हि

॥ ६२ ॥

समानाश्रयत्वसिद्ध्याश्रयसंबंधिनिमित्तमुपपत्त्यात्तिरिक्ताश्रयकर्मस्तिव्यस्येति लोपमेवमाह्रिया इति सन्नेधिकस्य स्त्री शब्द
 स्यापेक्षः॥ अस्यासत्याकादिप्रत्ययनिरूपितान्ते एवेयः प्रवृत्त्या स्त्री शब्दस्य सुनिरूपितान्ते ज्ञेयि न दोषः॥ विधिगतरणादेव भनन्तीत्यादाव
 तोदीर्घोऽयभीतिना प्रत्ययविशिष्टस्येति॥ तस्यासति॥ अंजेन प्रत्ययपरत्वाभावापत्तौ वज्रश्रैत्यसिद्धिः॥ किंचरजपुरुष इत्यादौ ननु प्रतेति
 निषेधात् पूर्वपदे प्रदत्ताभावेन लोपानापत्तिरिति भावः॥ ततोऽधिकस्येति॥ देवदत्त-प्रोदनमपस्त्रीदित्यादौ देवदत्तादिशब्दोत्तरसुपेजिभि
 तीरुसधुः पर्यंतसंगत्या तस्य धुः प्रत्ययेन देवात्पूर्वमप्यडापत्तिः॥ अंगसंख्यायाः प्रत्ययनिमित्तत्वाभावेन धुःगदिनिरूपितान्ते स्मैत्यर्थस्य पु
 र्वप्रकाशितिरिति भावः॥ टाड-सि०॥ अंगस्येति धृष्ट्या अतोमिस इत्यतो नुवृत्तेनातुल्यनेन पंचम्यैतन्नामानाधिकरणानुरोधाय चम्पविपरिण
 मदुपारु-अकारांतादिति॥ अंगसंख्या निमित्तत्वादीनामिति व्यर्थः॥ अस्यानुसाराच्छब्दरूपं विशेष्यमाप्यादंतादिति तदतिविधिः॥ अतएव नेद
 मपसोरितिसार्थकमिति पक्षांतरभाष्ये॥ सुपिच०॥ अतोदीर्घोऽयभीतिः प्रत्ययवृत्तेयम्। सनेनाह्वातदादिविधिदित्याह॥ अभावाविति॥ उ० यः
 बहुवचनस्यैव ग्रहणं व्याख्यातवित्याह॥ इत्येतस्येति॥ संनिपातेति॥ उपहृती व्यविरोधन्यायमश्रौषा॥ संनिपातः संश्लेषस्तन्निमित्तको
 यो विधिस्ततः संनिपातं यो विरुंति सतदिघातस्तस्या निमित्तमित्यर्थः॥ नच यथादित्सापेक्षदीर्घस्य बहिरंगतया सिद्धत्वात्तात्र सन्ति
 पातविघात इति वाच्यं॥ आरोपितासिद्धत्वे पिवस्तु तस्तदिघातस्य जायमानत्वेन तत्प्रवृत्तेः॥ किंचांतरंगे कर्त्तव्ये बहिरंगा सिद्धत्वेपि त

ननु तेऽसिद्धत्वे मानाभावः किं वातिदेशिकसंनिपाताभावमादायैतदप्रवृत्तौ गौरीत्यादौ संबुद्धिर्लोपेपि स्थानिवच्चमिति चेत्तत्रासिद्धत्वं नपि
 कथमिति वद। कार्यस्वनिमित्तं योः संनिपातस्तयोः सत्त्वेऽप्यपानमपेक्षितमिति तु नाग्रहः। अतएव दाहिरित्यभाकारो तज्जकृतीभूतं
 निपातनिमित्तं भग्नसंज्ञानमापरिभाषमात्रोपपन्ननिमित्तं न स्यादित्याशङ्क्या नित्यत्वे न समाहितभाष्ये कृते ज्ञतसत्त्वे न घुं गसंज्ञाया मदेत
 स्थागसंज्ञे लुक्तमस्ति न च कृष्टामेव स्यात्सर्वति दीर्घेणोपपत्तेरनित्यत्वाभापकत्वं कथमिति वाच्यं। तस्याऽपि संनिपातपरिभाषमाऽप्रा
 तेः विरोधाभावात्कथं विशेषाभावाच्च परत्वेऽप्यकृदिति नोपपत्तः तस्या कृदित्यादिपदमुदासेना सुप्येव प्रवृत्तिरित्यने। अतिक्रमिति उ
 तौ कृद्वि वृद्धीत्यतो ह्यीत्येवानुवर्त्य संनिपातपरिभाषयामाणा नित्यजनदोष इति प्रश्नः। अतएव नृणां एवैव संनिपातपरिभाषायाऽप्रवृ
 त्तिरप्यनार्थतेन सर्वेषां नित्यादावेव सिद्धिरित्युत्तरं। एतेन बहुवचने किं रा मस्येति व्याख्यातं। रा मा भ्यामिति सुपि प्रत्युदाहरणं बोध्यं। ब
 हुवचने गौरी गितितु न सत्त्वे तं नमो रित्यादौ नुमापत्तेः। इति मिति बाधित्वेति शेषः। अवसाने चर्तस्य पदांतज्जरापवादत्वात्
 दित्वेकमेति सर्वत्रा सिद्धमस्ति चेति न्यायाच्चत्वेत्तरं दित्वं बोध्यं। ता देश इति मय्यप्यारदरि चेति चत्वे न सिद्धा विदं व्यर्थस्यापि भावः
 हस्वन हस्वन घाप इति पंचमी। आ मिसर्वनाम्न इत्यत आमीति वर्तते तच्च षष्ठा विपरिणाम्यते नामीति लिङ्गात् इत्याह। इत्यादि
 दित्यादि। आ मत्र षष्ठी बहुवचनमेव अतुः रा मा दीति स्पष्टं भाष्ये। यनुनुडिति विभक्त्या मायेन नुद्धि धेयः नघो प इति दीघो ताञ्जे

नघाप एवेति नियमार्थमिति दीर्घे पुन दोषः। ह्रंतं ताञ्जेत्यद्वयं चतुर्ध्व एवेति षट्चतुर्ध्व इति नियम इति ह्रंतं तेषु न दोष एव च ह्रस्वगणं न कार्यमि
 तितन्न न घाप इत्यस्य स्त्री लिङ्गानां च नघाप एवेति नियमपरतयापि व्याख्यातुं शक्यत्वेन नदीत्या लमोर्हृत्वेपि एतेन चतुर्ध्व इति नियमे
 दृढतरमानाभावेन मतीनामित्यादौ नुड नापत्तेः। नामि० कृष्टोप इत्यतो दीर्घ इत्यनुवर्तते। अंगस्येति किं चर्मणां। न वा मीत्येव लु नित्यत्वा
 त्त्वं दीर्घेपि ह्रस्वात् नुडित्येतत्साध्या इति पूर्वह्रस्वात्त्वमादाय नुडसिद्धेः न च न चेति दीर्घविकल्पान्नृणां मिस्रमनुडितार्थः न न घाप
 इत्येव सिद्धेः तदुक्तं भाष्ये नैकमुदाहरणं योगारंभं प्रयोजयतीति तिस्रणामित्यत्र षडित्यत्रैरित्यनुवृत्त्या सिद्धमिति भाष्ये एव स्पष्टं।
 एतेन स न घाप इति व्याख्येया भाष्यतात्पर्यमित्यपास्तं चतस्रणां प्रियचतस्रणां मिस्रत्र षट्चतुर्ध्व इति सिद्धं गौरी तदप्रवृत्तौ तु न माने
 बहुवचने तु भाष्यार्थं द्विवचने हि चतुर्ध्वमिति गुरुनिर्देशः स्यात्। नैकमुदाहरणमिति प्रकृतस्य भाष्यविरोधश्च समाहारं ह्रंतं निर्दे
 शे कार्यं बहुवचननिर्देशस्तदर्थ इति तु न युक्तं अस्मिन् धितिसंज्ञेऽस्य दौ व्यभिचारात् न चांगाधिकारे न दृश्यते गद्याभावात् विभक्त्येव
 प्रवृत्तीति सर्वादिस्त्रभाष्या इत्यादिनां तसंख्या बोधकविभक्तेरित्यर्थ इति कै मरा ज्ञास्य नुये गौरी तदप्रवृत्तिः यद्वा गद्याभावात् द्वि
 तविभक्तेरिति तद्व्याख्यार्थः। तदादीनामित्यादेस्तदादीनामो भवतित्यदादिविहितविभक्त्या वित्यर्थः। षड्प्रत्ययत्रापि विहितविशेषण
 मेव। परमपंचेत्यादितमासस्य षड्प्रधानत्वेन संख्याप्रकारकसंख्येयविशेष्यकबोधजनकत्वेन षड्प्रत्ययसंख्या न दोषः। एतां तस्य त्रयो

केगलनायां प्रसिद्धा नामेकग्रहणमिच्छन् नमानं। प्रकृतेऽपि तथैवेति गौरी नुरोऽप्रकृतिरिति वाच्यं मपर्यंतस्य सर्वादिनां। तिसृष्वभाष्य
 प्रामाण्याद्युपपत्तयः। सोऽस्थिदधीत्यादौ तन्मायायां कारवन्नामीति सत्त्वं स्योक्तं भाष्यप्रामाण्यानुद्धिं वाच्यं पितृ-मायायां
 कारात्। षड्भिरुपस्थितस्यैव सर्वादि सत्त्वे भाष्ये तदुक्तं एतदेव नोपन्यासाच्च न च पदादन्तामित्यादाविति प्रसंगः। हस्वचं नाममात्राधिक
 धिकाश्चैतन्न सामर्थ्याद्विशेषणभूतमत्राकारित्वांश एव भूतपूर्वगत्याश्रयणी न तु विशेष्यभूताः। शोषीत्यदोषादिति चेन्न नोप
 धाया इत्युत्तरार्थत्वात्। तेन चर्मणामिति दीर्घाभावः सिद्ध इति दिक्। परिभाषा विरोधादिति सर्वत्रानित्यत्वाश्रयणे मानाभावात्। ॥६॥
 वः। कृताकृतप्रसंगि चान्तामीति नित्यमित्यपि बोध्यं। आरंभेति। यत्तु कर्त्री नामि सत्त्वं षड्भिरुत्पद्यते इति नुटि संनिपातपरिभाषायाः अत्रा
 भेः सावकाशत्वं ममेति तन्न नद्येकमित्युक्तं न्यायेन कर्तेर्नामीत्येव सिद्धे सामान्यसत्त्वा रंभेत्यर्थात्। एवं च नित्यं च तन्मित्यकरणेन
 भाष्यमिति भावः। नुटीति तु नोक्तं। पुण्णादीनां व्युत्पत्त्यनन्तरपक्षे नो नुटिनिष्पन्नभङ्गशब्दे दीर्घपक्षे रिदमेव व्युत्पत्तिपक्षस्य
 पक्षमिति दिक्। अपदांतस्य। षड्भिरुत्पद्यते इत्युक्तं एतदेव नोपन्यासाच्च न च पदादन्तामित्यादाविति प्रसंगः। हस्वचं नाममात्राधिक
 धिकाश्चैतन्न सामर्थ्याद्विशेषणभूतमत्राकारित्वांश एव भूतपूर्वगत्याश्रयणी न तु विशेष्यभूताः। शोषीत्यदोषादिति चेन्न नोप
 धाया इत्युत्तरार्थत्वात्। तेन चर्मणामिति दीर्घाभावः सिद्ध इति दिक्। परिभाषा विरोधादिति सर्वत्रानित्यत्वाश्रयणे मानाभावात्। ॥६॥
 वः। कृताकृतप्रसंगि चान्तामीति नित्यमित्यपि बोध्यं। आरंभेति। यत्तु कर्त्री नामि सत्त्वं षड्भिरुत्पद्यते इति नुटि संनिपातपरिभाषायाः अत्रा
 भेः सावकाशत्वं ममेति तन्न नद्येकमित्युक्तं न्यायेन कर्तेर्नामीत्येव सिद्धे सामान्यसत्त्वा रंभेत्यर्थात्। एवं च नित्यं च तन्मित्यकरणेन
 भाष्यमिति भावः। नुटीति तु नोक्तं। पुण्णादीनां व्युत्पत्त्यनन्तरपक्षे नो नुटिनिष्पन्नभङ्गशब्दे दीर्घपक्षे रिदमेव व्युत्पत्तिपक्षस्य
 पक्षमिति दिक्। अपदांतस्य। षड्भिरुत्पद्यते इत्युक्तं एतदेव नोपन्यासाच्च न च पदादन्तामित्यादाविति प्रसंगः। हस्वचं नाममात्राधिक
 धिकाश्चैतन्न सामर्थ्याद्विशेषणभूतमत्राकारित्वांश एव भूतपूर्वगत्याश्रयणी न तु विशेष्यभूताः। शोषीत्यदोषादिति चेन्न नोप
 धाया इत्युत्तरार्थत्वात्। तेन चर्मणामिति दीर्घाभावः सिद्ध इति दिक्। परिभाषा विरोधादिति सर्वत्रानित्यत्वाश्रयणे मानाभावात्। ॥६॥